

УДК 821.161.2 Жолдак

ОПОВІДАННЯ БОГДАНА ЖОЛДАКА: СТРУКТУРА ХАОСУ

Головань Т.П.

Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

У статті розглянуто головні структурні особливості оповідань Богдана Жолдака. Проаналізовано та переглянуто найбільш поширені критичні погляди щодо цієї проблеми. Наголошено, що твори письменника не є спонтанними, хаотичними, як стверджують критики, а чітко організованими та структурованими. Презентовано та детально проаналізовано головні типи оповідних структур в оповіданнях Богдана Жолдака. Також присвячено увагу співвідношенню понять «абсурдний», «безглуздий».

Ключові слова: оповідна структура, абсурд, повтор, розшифрування, заміщення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останнього часу у критиці утвердилася думка, що оповіданням Богдана Жолдака, починаючи зі збірки «Бог буває» (1999), притаманні з формального боку – хаотичність, зі змістового – абсурдність. Причому хаотичність і абсурдність розуміють не як структуротворчі принципи, а буквально – як неупорядкованість та відсутність здорового глузду.

Так, рецензуючи збірку «Топінамбур, сину» (2002), Інна Долженкова констатує: «Ця книжка не має ні початку, ні кінця. Відтак її можна починати читати як завгодно: спереду, ззаду, діагонально або ж квадратно-гніздовим способом. Не знаю, чи в зазначений спосіб садять топінамбур, оповідання про котрий до збірки не ввійшло, залишивши по собі лише назву (що, до слова, стало вже традицією в книжках Жолдака), проте читати «топінамбур-сторі» можна й так» [2, с. 3]. І далі: «На відміну від професійних постмодерністів, із романів котрих неприховано стирчить наперед задана схема, у Жолдака будь-яка схема відсутня, відтак він опирається аналізі, будучи засадничо розхристаним та еклектичним» [2, с. 4].

Осмислюючи книжку «Антиклімакс» (2001), Богдан Логвиненко зазначає: «Написана характерним авторським стилем, тобто, на межі, а іноді й за межею цілковитого абсурду, вона вражає. Під час читання подібної літератури найчастіше виникає одне й те саме запитання: як і навіщо взагалі можна таке писати?» Прикметним є уточнен-

ня – Жолдаковий «абсурд» виконує терапевтичну роль: «Власне, головна ідея збірки зрозуміла: клімакс життєвий треба лікувати клімаксом літературним. Тобто, це той механізм, який іноді застосовувався радянськими батьками, щоб позбавити власних дітей від схильності до паління: хлопцю давали закурити одразу декілька найдешевших й водночас найміцніших радянських сигарет. Того буквально вивертало, але бажання палити зникало, зазвичай, раз і назавжди» [3].

Природно, що дехто з критиків наважується на типологічну ідентифікацію «абсурдності» оповідань письменника – так з'явилося порівняння з театром абсурду, зокрема «інтелектуальною клоунадою» С. Беккета (О. Гань) і припущення щодо тяжіння до цієї художньої естетики [1]. Одразу наголосимо: згадане зближення небезпечне, оскільки Жолдак все-таки транслює певні смисли, їх трансформацію, що й проявлено в структурі творів, тоді як представники театру абсурду намагалися розсіяти усі смислові єдності, вийти за їхні межі, дійти абсолютного хаосу.

Постановка проблеми. Отже, поставмо запитання, чи справді оповідання Жолдака настільки текстуально хаотичні і чи справді це головна їхня прикмета? Для початку слід розмежувати абсурдність (хаотичність) героїв і ситуацій (хаотичність образної репрезентації) та «абсурдність» самої тематики, про яку пише Богдан Логвиненко: зображення автором численних соціальних, психологічних та сексуальних перверзій, препарування

певних соціальних типів, стиль життя і психологія яких у соціумі трактується як відхилення від норми. Ідеться, отже, про те, що можна було б назвати новітнім «раблезіанством», яке хоч і є смаковим критерієм для орієнтування недосвідченого читача, та навряд чи може послужити підставою для порушення питання про легітимність творів письменника («як і навіщо можна таке писати?»). Явища, які перебувають поза межами соціальної норми, спираються на конкретні соціально-психологічні закономірності і давно увійшли в зображальний актив художньої літератури.

Мета цієї статті – продемонструвати, що твори Жолдака всупереч твердженням про хаотичність насправді чітко структуровані, «сконструйовані», а їхня різноманітність визначається варіюванням конкретних структуротворчих факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Повтор.

Один із таких структуротворчих факторів – коли побутова ситуація через низку концентричних повторів, які часто доводять її до антитези і заперечення, наростає до певної концепції соціальної реальності.

Зокрема, в оповіданні «От таким от чином», своєрідній метафорі на «тиху радянську ніч», автор розпочинає зі звичайної побутової ситуації: Ахнаразян, який контролює маховик помпи на насосній станції разом із солдатом Савенком, сидячи отак по вісім годин, «несподівано для самого себе» встромляє палець у фігурний отвір, що веде до помпи – відрізана кінцівка падає дотолу. Утім, цей крок не такий уже й несподіваний – у маховику є щось заворожуюче, він крутиться «нечутно й незримо», «якщо години зо дві просидиш отак, відчуєш його підшвами ніг од бетону... На початку вахти ще помітне мерехтіння незначне, але згодом воно зливається і вже ніякі зусилля очей неспроможні його відновити». Робота насосного механізму притлумлює свідомість, прищиплює пильність. Інцидент з відрізаним пальцем в ході «дизнання» вивчає лейтенант Лебедев, якому Савенко розповідає, що сталося, і демонструючи вчинок Ахнаразяна, сам встромляє палець в отвір, кажучи: «От таким-вот чином». Отже, ситуація повторюється. І тепер вона стає предметом слідства, а на місце подвійного інциденту прибуває ще вищий чин – майор. Лебедев аналогічно демонструє вчинок підлеглого Савенка та «вставляє свого пальця до фігурного отвору». Як бачимо, побутовий інцидент, повторюючись, набуває іншого, метафоричного смислу та трансформується в диявольську машинерію «радянської ночі». Невипадковим у цьому оповіданні є ряд деталей, які увиразнюють концепцію реальності, зокрема: прізвища (вірменське, українське, російське, що натякають на «багатонаціональну» радянську сім'ю), персонажі – солдати різних чинів, які втілюють чітко структуровану військову ієрархію. Прикметно, що ситуація з відтинанням кінцівки поширюється і охоплює дедалі вищі військові чини і в перспективі може дійти найвищого.

Водночас в оповіданні відсутня однозначність. Що у ньому є ідентифікатором тоталітарного системи? Бездушна робота насосного механізму, який обтинає відхилені від алгоритмізованих рухів пальці, руки, голови, чи механізм контролю і слідства в мілітарній ієрархії? Обидві версії

прийнятні, відтак є смислова багатопластовість і простір для різних варіантів інтерпретації.

Прийом перетворення побутової ситуації за допомогою низки концентричних повторів на концепцію соціальної реальності використано в оповіданні «Кроки по склу». Герой-оповідач у ранковий час випадково опиняється біля пограбованої ювелірної крамниці і, переступивши розбиту вітрину, прихоплює з собою кілька цінних прикрас. Дотепно змальовано внутрішню боротьбу героя: «Не дурій» – каже внутрішній голос руці, що тягнеться за діамантами та «твердо торкається» їх. «Іди к бісу» – відповідає вона. Бажання забрати прикраси чисто інстинктивне: коли вже залишилися на них відбитки пальців, «то яка різниця – забрав ти річ чи ні?» Однак ця сцена повторюється кілька разів, герой знову і знову повертається до крамниці та прихоплює щораз більшу жменю коштовностей, а мотиви повернутися дедалі більше «соціалізовані», меркантильні: зринають неподаровані дружині квіти, непоставлена на Новий рік пляшка шампанського, майбутній жінчин день народження: «Я скочив досередини й прихопив до тих низок чималої жмені сережок. Аби стачило ще й на восьме березня». Наступне повернення вже зовсім карикатурне: вкотре відійшовши від ювелірки, герой зустрічає свою коханку Наталку, яка «сумлінно не докоряла... за злидні, за неподаровані квіти», та знову мчить до виваженої вітрини, щоб «обсипати» її каблучками. Та вершиною бажання, що стрімко наростає, є остання сцена, коли героя вже не хвилює кримінальна розплата: «Бо, лізучи туди досередини, мене турбувала не ця дрібниця. Бентежила проблема ширша: а куди, в біса, понабавити все те, що не влазить уже ні до кишень, ні за пазуху?» Тут бажання насититися остаточно оголене, свідомо відмежоване від соціальної мети, доведене до чистого безуму.

Наприкінці автор вдається до іронічної містифікації причини цієї несподіваної історії, переказуючи паранауковий анекдот про те, що «ліва нога в кожній людині на сантиметра куцша за праву. Неодже, заблукавши в лісі (або в пустелі), чоловік неодмінно повертається туди, звідки почав.

«Нечистий водить!» – полохається він і починає все спочатку, не знаючи про власні анатомічні особливості».

Анатомічні особливості – лише ширма, причина значно глибша, і диявольське зачароване коло, по якому блукає людина, як пояснення звучить переконливіше. Оповідання насичене деталями, які увиразнюють панівну «філософію життя» з домінуванням конкуренції та справді-таки диявольським прагненням до насичення матеріальними благами. Наприклад: «Місто спало. Щохвилини ладне прокинутися, в ньому кожен талан чатував на іншого, аби жоден не випередив бодай на півкорпуса»; «Оно, наприклад, автосалон, де навіть його директор не здатен придбати тамтешнього авта».

Зазначимо, що оповідання «От таким от чином» і «Кроки по склу» становлять конденсоване вираження сутності двох епох, двох суспільних формацій – совково-тоталітарної і комерційно-ринкової, а інструментом цього вираження є чітка оповідна структура – класичний прийом повтору. Цей прийом різною мірою зринає також у таких оповіданнях, як «Sex story», «Голяк».

2. Розшифрування.

У значній кількості творів письменника втілено ще одну оповідну структуру, коли з першого погляду незвична (іноді й безглузда) подія або якість чужеродна явище набувають суто побутового «розшифрування». Уточнимо: ці явища і події як соціально неідентифіковані і комунікативно нерозпізнані, поволі через розкриття внутрішніх причин і очевидних закономірностей (у цьому й полягає розв'язка) виявляють власну сутність. Взірцями з цього погляду є «Структура кави», «Експонат», «Восьмомісяч».

Зокрема, в оповіданні «Експонат» до музею Лесі Українки прибуває дивакуватий швейцарець Роберто у супроводі цілого ескорта, власник «кінного заводу». За словами оповідачки-екскурсовода, «його погляд настирливо вишукував щось таке, чого він щосили не показував назовні», але в його діях, погляді, зацікавленні було те, що «зрідка виникає серед звичайних відвідувачів»: «Шанобливість!» Біля деяких експонатів, як-от родинного піаніно Косачів, Роберто просто прикипав та не міг стримати ридання. І лише біля світлини з батьками Лесі Українки від пояснює свою появу у музеї: «Це мій рідний дід!» Твір прикметний формою оповіді – точкою зору музейника, що застосовує різні техніки з розпізнання відвідувачів.

3. Заміщення.

Ще одна структурна особливість творів Жолдака – зображення та одночасне іронічне нівелювання певних життєвих цінностей, які формуються та підтримуються тією чи тією соціальною групою. При цьому «підважені» цінності в ході розгортання оповіді конкурують і заміщуються полярно-протилежними, альтернативними. У такий спосіб фіксується їхня умовність, відносність. Прикметними з цього погляду є «Бо воно», «На небі», диптих «Медпоїзд» і «Медлікар», «Попіднадвіконня» тощо.

Заслугує на увагу оповідання «Бо воно». Оповідач – спритний селянин, який частенько підкрадає колгоспну кукурудзу, варить самогонку та знає чи не всі способи, як обвести навколо пальця активіста-контролера Грицьченка. Шпигуючи за людьми, провокуючи нарікання на місцевих очільників, проводячи «антиалкогольну кампанію», цей останній є уособленням влади, суть якої – тотальний контроль. Водночас герой-оповідач керується обивательською логікою: «Молоченька! Така ловка кукурудзка, що тільки отак кинь в емальоване відерце, отак косичками згори притруси, а вона вже й владналась – як її сирію можна їсти, то вже й варененьку – а-я-ма!»; «І диви, не спитай цього активіста, про самогонку, яку він тобі приніс – це ж він усенький вік з нею боровся, скіло людей на ній перепаскудив...» Словом, прихопити й не попастися – ось життєве кредо героя.

Проте соціальна рівновага між обивателем і контролером, дає збій, коли герой, черговий раз ховаючись від шпигуна та низько присівши у кукурудзі («не встиг з мішком вийти, а вже хтось стукнув»), натрапляє на знесилену від страху й голоду дитину: «Замурзана така. І одкриває до мене очі й починає ними плакати. Бо без голосу... Я аж сів»; «чув я три дні тому, що в Долинівці дитя пропало, пішло в поле й не вернулося. Та

й раніше діти зникали. Лише в косовицю їх, нещасних, й знаходили». Ця несподівана «знахідка» пробуджує в героєві невластиві для нього переживання, він бере дитину на руки «й підводиться на повен зріст». Одну з причин пробудження обивателя – колективна пам'ять про голодомор, знаки якої рясно пробиваються з оповіді: «От чим хороша голодовка, то це тим, що її нема», «...це тобі не пшениця, де колись за колосок в Сибір сажали...» Щоправда, є відчуття, що й тепер селюк-оповідач утне щось несподіване (наприклад, «прикриється» знайденою дитиною), тому лишається сумнів у справжності описаного переродження. Відтак, підважується сама ідея (а разом з нею і класичний сюжет про пробудження обивателя) перекодування цінностей, розлому соціальної матриці: можливо, за мить все стане на свої місця.

«На небі» – класична історія про спробу огранити самородок з унікальним голосом, знайдений у компанії вуркаганів. Автор іронізує як з кримінальних молодиків, так і з людей культурного середовища. «Про що думає остання мить? – запитує себе подумки музикант Ян, коли агресивні волоцюги притискають його на Чоколівці у темному кутку, і ловить себе на тому, що, звичайно ж, про музику: «Тембральне забарвлення звуку більше залежить від шумів, аніж від тону. Інша проблема, як додавати до домінуючого шуму домінуючий тон...» А коли у наспіві засмальцьованого волоцюги чує «дивовижний вокаліз», що пронизував «місячну сферу аж до верхніх астралів», незважаючи на стусани і копняки, переживає «захват, більший аніж страх смерті». Здається, усе йде за знайомим сценарієм, бритоголового Жеку приведено до консерваторії, за його талант беруться фахівці, він одержує необхідне щеплення мистецтвом. Та от знову темний завулок і та сама кримінальна компанія, правда Ян тепер не один, а з Жекою. Волоцюги впізнають колишнього кореша, а на їхнє спантелічення щодо нової зовнішності і виправленої мови звучить дуже прикметна відповідь: «Чуваки, я тепер людина іскуства, мені матюкацца ніззя!» Природним є запитання: а чи відбулося оте культурне переродження, якщо воно набуло такої поверхової форми? І чи варта була затія стількох зусиль? У цих словах та соціальна реальність, яка конструюється культурним середовищем, ставиться під сумнів.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо: поширена у критиці думка про хаотичність та смислову безглуздість оповідань Богдана Жолдака є хибною, адже його творчість, навпаки, характеризується саме отим свідомим конструюванням, у широкому сенсі – літературністю, яку не було помічено або свідомо проігноровано. У творах письменника застосовано кілька оповідних структур. Перша полягає в тому, що побутова ситуація, повторюючись, трансформується в певну складну (часом «хімерну») концепцію реальності. У такій оповідній структурі визначальним є прийом **повтору**. Друга: соціально неідентифіковані (так само часом «хімерні») подія або явище набувають суто побутового «розшифрування», розкриваються як результат ясних і зрозумілих закономірностей. Нарешті, використовується оповідь, що у ній відбувається протиставлення та **взаємозаміщення** ціннісних смислів, чим утверджується відносність та умовність кожного з них.

Список літератури:

1. Гань О. Життя квадратне? / О. Гань // Дзеркало тижня. – 2004. – № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/CULTURE/zhittyia_kvadratne.html
2. Долженкова І. Хаос на ім'я Жолдак / І. Долженкова // Жолдак Б. Топінамбур, сину: Extra drive stories». – Л.: Кальварія, 2002. – С. 3–5.
3. Логвиненко Б. «Антиклімакс» Богдана Жолдака / Б. Логвиненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sumno.com/article/antyklimaks-bogdana-zholdaka>

Головань Т.П.

Институт литературы имени Т.Г. Шевченко
Национальной академии наук Украины

РАССКАЗЫ БОГДАН ЖОЛДАКА: СТРУКТУРА ХАОСА

Аннотация

В статье рассмотрены основные структурные особенности рассказов Богдана Жолдака. Проанализированы и пересмотрены наиболее распространенные критические взгляды по этой проблеме. Отмечено, что произведения писателя не являются спонтанными, хотичными, как утверждают критики, а четко организованными и структурированными. Представлены и подробно проанализированы главные типы повествовательных структур в рассказах Богдана Жолдака. Также посвящено внимание соотношению понятий «абсурдный», «бессмысленный».

Ключевые слова: повествовательная структура, абсурд, повтор, расшифровка, замещение.

Holovan' T.P.

T.G. Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine

BOGDAN ZHOLDAK'S STORIES: THE STRUCTURE OF CHAOS

Summary

The article considers the structural features of short stories of Bogdan Zholdak. The dominant critical views on the problem are examined and revised. It is proved that Bogdan Zholdak's writings are not spontaneous, chaotic as some critics assume but structured, clearly arranged. The main types of narrative techniques of Zholdak's stories are presented and analyzed in details. Some attention is given to the correlation between notions «absurd», «nonsensical».

Keywords: narrative structure, absurd, repetition, substitution, decipher.